

Голівець Е. Е., Мотрюк Н. І.*

ВИКОРИСТАННЯ ВЕРБАЛЬНИХ ТА НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПІЛКУВАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті розглядається доцільність використання вербальних та невербальних засобів спілкування як оптимального засобу оволодіння англійською мовою, шляхи розвитку умінь і навичок іншомовної комунікації, аналізуються можливості їх практичного застосування на початковому етапі вивчення англійської мови.

Модернізація української освіти визначає соціальні вимоги до шкільної освіти, оскільки суспільству, що розвивається, потрібні освічені, завзяті люди, які можуть самостійно приймати відповідальні рішення в ситуації вибору, прогнозуючи можливі наслідки.

Стрімкий розвиток високих технологій та економіки тісно пов'язаний з іноземною мовою, як провідним засобом міжнародного спілкування. Усе це посилює мотивацію для вивчення англійської мови, удосконалення підходів до її викладання й технологій навчання. Зміни, що відбуваються в освіті, потребують детального розгляду засобів спілкування, зокрема вербальних та невербальних, які використовує вчитель на уроках англійської мови в початкових класах, що дозволяє учню легко адаптуватися в сучасному світі, це й зумовило актуальність даної статті.

Особлива увага приділяється навчанню іноземної мови школярів у початкових класах, бо в дитинстві схильність до вивчення мов набагато більша. Тому не випадково розроблено Державний стандарт початкової освіти, який прийнято Постановою Кабінету Міністрів від 20 квітня 2011 року № 462. Цей стандарт ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого і компетентнісного підходів, що зумовлює чітке визначення результативної складової засвоєння змісту початкової державної освіти.

Згідно з дослідженнями вітчизняних та зарубіжних вчених-педагогів Л. Биркун, С. Ніколаєвої, Т. Гори та методичних доробків науковців А. Мелея, Джонсона, авторів закордонних НМК Джона та Ліз Соарз, комунікативний підхід до навчання будь-якої іноземної мови є базовим у формуванні всіх видів мовленнєвої діяльності, удосконалення і розвиток яких є основним завданням навчання іноземних мов [2–9]. У процесі спілкування та взаєморозуміння дітей молодшого шкільного віку важлива роль відводиться так званому «невербальному спілкуванню». Зазначимо при цьому, що проблема інтерпретації невербальних аспектів міжособистісного спілкування має багатовікову історію. Мета статті – показати роль вербальних та

---

* © Голівець Е. Е., Мотрюк Н. І.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

невербальних засобів спілкування в педагогічному процесі, продемонструвати способи їх використання та ефективність у викладанні англійської мови учням початкової школи.

Останнім часом спостерігається значне підвищення зацікавленості науковців, методистів, лінгвістів, психологів до аспектів використання невербальних засобів навчання та їх складових: інтонації, голосу, міміки, жести, пози. У вирішенні цієї проблеми досягнуті певні успіхи, зокрема у працях українських науковців Н. Волкової, О. Голотюк, І. Дичківської, М. Фіцули. Використання комунікативного підходу до навчання англійської мови та шляхів використання невербальних засобів навчання в комунікативній діяльності учнів початкової ланки ЗНЗ позитивно впливає на розвиток їх пам'яті, уваги, мислення, стимулює мовленнєві здібності.

Відповідно до Державного стандарту, метою навчання іноземної мови в загальноосвітніх навчальних закладах є оволодіння учнями основною базою іншомовного спілкування, у процесі якого здійснюється освіта, виховання й розвиток особистості.

Отже, невербальні засоби спілкування – це елементи комунікативного коду, які мають не мовну (але знакову) природу і разом із засобами мовного коду служать для створення, передавання і сприйняття повідомлень. Засоби невербальної комунікації та спілкування виконують такі функції: інформативну, контактну, координаційну, емотивну, функцію розуміння змісту повідомлення, установлення зв'язку та впливу. Так, наприклад, емотивна функція полягає в збудженні необхідних емоційних переживань, тобто «обміні емоціями» між партнерами у спілкуванні.

До невербальних засобів спілкування належать:

- паралінгвістичні (інтонація, паузація, дихання, дикція, темп, гучність, ритміка, тональність, мелодика);
- екстралінгвістичні (шуми, сміх, плач);
- кінестетичні (жести, міміка, контакт очима);
- проксемастичні (пози, рухи тіла, дистанція, тобто просторово-часова організація спілкування).

Усі вони можуть бути залученими до навчально-виховного процесу, оскільки зазначені вище засоби мають значні переваги, зокрема вони:

- сприяють вирішенню проблеми масовості в навчанні та вихованні; один учитель у змозі здійснити такі види навчально-виховної діяльності, як пояснення, демонстрація і навіть керування учнівською аудиторією в десятки учнів;
- здатні індивідуалізувати навчання; процес запам'ятовування цих засобів відбувається в учнів непропорційно, що залежить від учнівських імітаційних здібностей, пам'яті, наявності музичного слуху, порогу втоми, ступеня мотивації; працюючи індивідуально з учнем, учитель зі слабким школярем здійснить більше повторень;

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

– надають можливість більш ефективно організувати навчання говоріння, оскільки процес комунікації неможливо уявити без використання інтонації, голосу, міміки, жестів, поз; особливе значення під час використання невербальних засобів комунікації мають автентичні відео- та аудіо зразки;

– забезпечують зворотній зв'язок: учитель у будь-який момент може продублювати інтонацію, голос, міміку, жести, пози для забезпечення розуміння; таким чином, у разі забезпечення зворотного зв'язку реалізується одна з основних функцій педагога – функція контролю та самоконтролю.

У процесі роботи з використанням інтонації, голосу, міміки, жестів, поз на уроках англійської мови педагог та учні включаються в спільну діяльність, де найбільше й найвагоміше значення має робота слухового та зорового аналізаторів. Це дає можливість учням на уроках англійської мови аналізувати, зіставляти, виділяти головне, вилучати непотрібне, творчо, аналітично мислити [10].

Використання невербальних засобів спілкування є дуже корисним способом розкриття значення слів для учнів молодших класів, оскільки таким чином можна уникнути довгих пояснень як рідною мовою, так і мовою, що вивчається. Учителі можуть користуватися жестами чи мімікою для уточнення значення нового слова чи фрази, а також при організації завдань для мовленнєвої діяльності учнів. Наприклад, інструкція Sit down може легко супроводжуватися мімікою і жестами, які допоможуть розкрити значення цього виразу. Подібним чином можна розкрити значення таких слів, як drink чи eat тощо. У своїй практичній діяльності користуємося низкою жестів для контролю й керування класом. Наведемо приклади найбільш ефективних із них, що підказують дітям інструкції – сісти, піднятися, не розмовляти, співати (табл. 1).

Таблиця 1

Жести вчителя та їх значення

Значення	Жести вчителя
Listen (Слухайте)	рука прикладена до вуха
All repeat (Всі повторюють)	жест рукою, який охоплює весь клас
Get into pairs (Працюйте в парах)	з'єднується дві руки разом
Pay attention (Зверніть увагу)	піднімає руку
Wrong (Неправильно)	хитає головою або пальцем
Try again (Спробуй знову)	жест заохочення до повторення дії

На уроках також використовуємо гру-пантоміму. При вивченні алфавіту учні мають намалювати букву в повітрі головою (або в парі з партнером). Учень (учні) біля дошки виконує (ють) це завдання, а інші відгадують букву алфавіту.

Щоб закріпити в мові лексику за темою «Ранок школяра», можна провести таку гру. Ведучий виходить з класу, а група дітей розташовується біля дошки. Кожен жестами і мімікою зображує одну з дій із заданої теми. Потім учитель говорить

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

ведучому: Guess what every pupil is doing. Орієнтовні відповіді ведучого: This boy is doing morning exercises. That girl is washing her face. That boy is sleeping. etc. При вивченні теми «My pet» зобразити тварину за допомогою рухів, мімікою, голосом та жестами. Під час рольової гри-пантоміми «In the shop» створюємо наступну ситуацію: у магазині Лондона ти хочеш купити яку-небудь річ. Недостатньо добре володіючи англійською мовою, ти намагаєшся порозумітися з продавцем жестами та мімікою. Подібні ігри використовуються як спосіб розвитку координації рук і ніг, інших частин тіла, просторово-часових орієнтувань, викликають позитивні емоції на уроках.

Поділяємо думку вчених А. Ф. Коні та Д. Г. Мід, які вважають, що комунікативний процес є неповним, якщо ми ігноруємо його невербальні засоби, які:

- акцентують увагу слухача на тій чи іншій частині вербального повідомлення;
- передують вербальному повідомленню;
- виражають значення, що відрізняється від змісту висловлювання;
- заповнюють або пояснюють паузи, указуючи на намір продовжити висловлювання, на пошук слова тощо;
- підтримують контакт між співрозмовниками і регулюють потік мовлення; замінюють слово або фразу [1].

Навчання іноземних мов передбачає практичне опанування учнями мовленнєвих умінь на рівні, достатньому для здійснення іншомовного спілкування. Тому саме невербальні засоби спілкування допомагають в опануванні цих умінь.

Новою програмою для загальноосвітніх навчальних закладів визначено основну мету викладання і вивчення іноземної мови (особливо, на початковому етапі) у руслі комунікативного підходу, що ґрунтується на тому, щоб здобувати знання, розвиваючи практичні навички та вміння учнів, яким необхідно стати ефективними користувачами мови. Це допоможе їм зняти страх перед спілкуванням англійською. Отже, одним із пріоритетних завдань навчання іноземної мови в початкових класах визначено формування в учнів комунікативної компетенції.

Комунікативно грамотний педагог знає не тільки словесно оптимальні засоби при спілкуванні з аудиторією, але й відповідне їм інтонуювання, необхідний і органічний ситуаціям жестикуляційний комплекс, що забезпечує і діалогічну відкритість, і правильність розуміння сказаного. Виходить, що в розпорядженні вчителя є дві мови спілкування. Для першої (вербальної) головними є слова, фрази, їх поєднання, тобто мова, а для другої (невербальної) – рухи тіла, жести, міміка, вираз обличчя, особливо очей, тобто мова тіла.

Виходячи із мети нашої статті, зазначимо, що істотними показниками особистості викладача є вміння навчити учнів співвідносити сигнали невербального характеру: посмішки, візуальний контакт, міміка та жести, поза, виразність інтонацій,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

гучність голосу та ін. зі змістом переданої інформації і використовувати їх для встановлення емоційного контакту із співрозмовником. Серед методичних прийомів навчання словника вважаємо за доцільне виокремити невербальні засоби – аналіз фотографій, картинок, пантоміма і драматизація.

Словникові ігри можуть бути найрізноманітніші: скласти тематичний кросворд, словникову піраміду тощо. Пам'ятаймо: дитина повинна бути головною дійовою особою на уроці, почувати себе вільно та комфортно, брати активну участь у творенні уроку, підборі навчального матеріалу комунікативного типу, що сприяє жвавим дискусіям, включає інтерпретацію і коментування текстів і ситуацій, розігрування ролей, ділові ігри. Іноземну мову, як і рідну, дитина запам'ятовує двома способами: прямим – безпосереднім зіставленням значення та звучання слова з предметом (явищем, дією) з реальної дійсності, того, що цим словом називається та непрямим – через здогадку про значення слів та словосполучень, з якими школяр ознайомився раніше.

Ураховуючи психологічні та фізіологічні особливості дітей молодшого шкільного віку, найоптимальнішим способом початкового навчання є ігрова ситуація. Задовольняючи потребу дитини гратися, перевтілюватись, рухатись, учитель забезпечує умови для вивчення іноземної мови.

Згідно з методичними підходами, навчальні ігри поділяються на предметні, сюжетні, рольові, імітаційні, драматизовані. Вони не тільки дозволяють учителеві створити ситуації, наближені до реального життя, значно полегшують засвоєння складних граматичних конструкцій, розширюють словниковий запас, а й дають можливість дітям оволодіти необхідними комунікативними навичками й адаптуватися до реалій і потреб довкілля. Під час ігор діти працюють індивідуально, у парах або в команді. Вони краще сприймають та засвоюють матеріал, якщо він інсценується. У цьому в пригоді стануть вірші, казки, невеличкі п'єси, дитячі спектаклі та свята з використанням англійських пісень і віршів. Можна просити дітей принести іграшки, на що вони відгукуються із задоволенням.

Отже, з учнями початкових класів практикуємо такі типи ігор: ігри-загадки; лексичні ігри; ігри на автоматизацію навичок; ігри для розвитку аудіювання; скоромовки на відпрацювання вимови. Пропонуємо декілька ігор, які можна використовувати на уроках у початкових класах:

1. Гра «Що зникло?»

Учитель розкладає на столі вісім малюнків з тваринами або певними предметами, які важко запам'ятовуються дітьми. Потім пропонує учням закрити очі: *Close your eyes!* Учитель у цей момент забирає один з малюнків і каже: *Open your eyes! What is missing?* Учні називають предмет, малюнок якого зник. Діти знову закривають очі й гра триває.

2. Гра «У магазині»

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

На прилавку магазину розкладені різні предмети одягу або їжі, які можна купити. Учні заходять до магазину, купують те, що треба.

- P1: Good morning!
- P2: Good morning!
- P1: Have you a red blouse?
- P2: Yes, I have. Here it is.
- P1: Thank you very much.
- P2: Not at all.
- P1: Have you a blue scarf?
- P2: Sorry, but I haven't.
- P1: Good bye.
- P2: Good bye.

3. Гра «Збери портфель Червоної Шапочки»

У грі бере участь увесь клас. Виходять до дошки за бажанням. Учитель: Допоможемо Червоній Шапочці зібратися до школи. Учень бере предмети, що знаходяться на столі, складає їх у портфель, називаючи кожен предмет англійською: This is a book. This is a pen (pencil, pencil-box) Надалі учень коротко описує предмет, який він бере : This is a book. This is an English book. This is a very nice book.

4. Гра «Веселе коло»

Учні сідають чи стають у коло. Один з них кидає кому-небудь м'яч або м'яку іграшку і називає колір. Учень, який спіймав м'яч, називає словосполучення: колір + предмет (a red flower) і кидає м'яч іншому учневі, називаючи інший колір, і т. ін.

Хочемо звернути увагу на фізіологічні особливості дітей шестирічного віку, які не можуть тривалий час знаходитися нерухомо в тій самій позі.

Беручи до уваги швидку стомлюваність дітей, на уроці іноземної мови не можна обійтися без фізкультхвилинки, що супроводжується римовками. Для цього використовуємо всілякі засоби відновлення працездатності. Наприклад:

- Hands up! Hands down!*
- Hands on hips! Sit down!*
- Hands up! To the sides!*
- Bend left! Bend right!*
- One, two, three ...Hop!*
- One, two, three ....Stop!*
- Hands up! Clap! Clap! Clap!*
- Hands down! Shake! Shake! Shake!*
- Hands on hips! Jump! Jump! Jump!*
- Hop! Hop! Hop! Stop! Stand still!*
- Good! Sit down, please!*
- Head and shoulders,*
- Knees and toys,*
- Knees and toys,*
- Knees and toys.*
- Head and shoulders,*
- Knees and toys,*
- Eyes, ears, mouse and nose.*

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

До розряду так званих *музичних і рухливих ігор* відносять: пісні-вправи або пісні-ігри можуть бути граматично чи лексично спрямованими. З одного боку, вони сприяють активізації емоцій і емоційної пам'яті учнів, а з другого – включають необхідні для навчання одиниці монологічного та діалогічного мовлення. Для пісень-ігор характерна велика частотність повторів граматичних структур з незначною зміною лексичного складу. Вони є хорошим матеріалом для введення і закріплення мовного матеріалу, слугує опорою для подальшої активізації діяльності учнів і вивченням матеріалом у мовленні. Пісні-ігри в основному невеликі, тим самим вони економні при плануванні уроків, оскільки легко запам'ятовуються учнями. Хочемо навести приклад пісні-гри «The Farmer in the Dell». Метою гри є активізація лексики з теми «Сім'я». Діти стають у коло, у центрі – фермер. Діти хором, плескаючи в долоні, співають:

*The farmer in the Dell,
The farmer in the Dell,
Hey-ho, o-derrio,
The farmer in the Dell.*

Потім фермер вибирає іншого ведучого, він співає разом з дітьми:

*The farmer takes a Wife,
The farmer takes a Wife,
Hey-ho, o-derrio,
The farmer takes a Wife.*

Тепер *Wife* (жінка) стає в центр кола, а діти далі співають, використовуючи інші слова даної теми.

Отже, музичні та рухливі ігри будуються на тому лексико-граматичному матеріалі, який вивчається учнями. Музичний компонент, що лежить в основі зазначених ігор, сприяє невимушеному запам'ятовуванню і кращому засвоєнню навчального матеріалу. Використання музики і ритміки на уроці підвищує емоційний тонус учнів, знімає монотонність і фізичну напругу, дозволяє переключити увагу дітей з одного виду діяльності на інший і, як результат, – ефективно використовувати час уроку і мати високу результативність навчання.

Аналізуючи науково-методичні розробки та джерела з питання навчання англійської мови дітей молодшого шкільного віку, ми доходимо висновку, що застосування вербальних та невербальних засобів є дуже ефективним і значущим. Невербальні засоби вираження емоцій в англійській мові виконують експресивно-регулятивну роль у процесі комунікації, яка полягає у створенні психологічного контакту між партнерами, збагаченні значення слів та експресії емоцій. Невербальні засоби комунікації розвивають уяву, здогадку, мислення учнів молодшої ланки, самостійність у подоланні мовних та смислових труднощів, викликають інтерес до оволодіння англійською мовою, сприяють ефективності її вивчення, формуванню світогляду учнів.

Таким чином, вважаємо, що ефективність вивчення молод-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

шими школярами англійської мови в багатьох випадках залежить від правильного використання вчителем засобів вербального та невербального спілкування. Жести, міміка, пантоміміка, рухи тіла з'являються в дитини раніше, ніж мовлення, і стають істотною основою її розвитку. У руслі комунікативного методу навчання іноземних мов ми знаходимо основні ознаки *діяль-нісного типу навчання*, оскільки він за своїм призначенням і сутністю пов'язаний, перш за все, з окремими видами мовленнєвої діяльності (читанням, аудіюванням, говорінням, письмом). Кожен метод, безперечно, має свої позитивні і негативні сторони, але за певних умов усе те, що є позитивним в цих методах, може бути використане креативним педагогом, який зуміє знайти «золоту середину» – збалансоване та правильне використання вербальних та невербальних засобів спілкування.

Література:

1. Акімова С. С. Використання невербальних засобів спілкування на уроках англійської мови в початкових класах / С. С. Акімова, Т. В. Максатова // Таврійський вісник освіти. – 2015. – №1. – С. 187–188.
2. Биркун Л. В. Комунікативні методи та матеріали для викладання англійської мови: ознайомлювальна брошура для українських учителів англійської мови / Л. В. Биркун, В. В. Мошков. – Oxford University Press, 1998. – 49 с.
3. Гора Т. В. Формування умінь педагогічного спілкування засобами інтерактивного тренінгу в системі «Педагог – старшокласники» : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук / Т. В. Гора. – К. : Науковий світ, 2012. – 20 с.
4. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. укр. вид. доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт – 2003. – 273 с.
5. Комунікативні методи та матеріали для викладання англійської мови (Communicative methods and materials) / Перекл. І адапт. Л. В. Биркун. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – 49 с.
6. Ніколаєва С. Ю. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 261 с.
7. Пассов Є. І. Комунікативний метод навчання іншомовному говорінню / Є. І. Пассов. – М. : Просвіта, 1991. – 223 с.
8. Петрова Е. А. Жести в педагогическом процессе / Е. А. Петрова. – М. : Моск. гор. пед. о-во, 1998. – 222 с.
9. Шкваріна Т. М. Англійська мова для наймолодших : програма, методичні рекомендації, розробки занять / Т. М. Шкваріна. – Х. : Видавнича група «Основа», 2005. – 176 с. – (Бібліотека журналу «Англійська мова та література»; вип. 12 (24)).
10. Штіль С. Сприяння мовленнєвій і невербальній компетентності молодших школярів / С. Штіль // Шкільний світ. – 2010. – №7. – С. 55–61.